

Драгана ЛАЛОШЕВИЋ*

ОСОБИНЕ СТАНОВНИШТВА У ДЈЕЛИМА АНДРИЈЕ ЈОВИЋЕВИЋА

Још једном се пред нама нашло дјело Андрије Јовићевића, чијом су се анализом већ бавили многи заинтересовани истраживачи, а којом се настојало што више приближити и истаћи његов значај и допринос у развоју етнологије, антропологије, антропогеографије, педагогије, историје и историје умјетности.

Свакако се не смије занемарити и вријеме али и прилике времена у којима је Јовићевић живио. Ако се томе дода и поднебље гдје је Јовићевић живио и стварао добиће се лијепо објашњење успјешног и плодотворног стваралаштва.

Период с краја 19. и почетак 20 в. је иначе период преображаја у друштвеном животу и рађању едукативног просперитета на територији Црне Горе. Са великим жаром се Андрија Јовићевић посветио том времену и своме народу. Са великим интересовањем широког дијапазона, залазио је у бројне области већ тада научног истраживања.

Са гледишта развитка етнолошке науке у Црној Гори посебно му треба одати велико признање, а с обзиром на моју струку и интересовање у том домену осврнула бих се управо на његов удио у овој научној грани.

Ако се сагледа дио његовог опуса монографског типа, како је класификован у једној од фаза његовог стваралаштва, јасно је да је Андрија Јовићевић створио драгоцјени материјал и основу за даље проучавање антрополошких и етнолошких одлика Црне Горе.

Оно што је јасно и што у потпуности одговара начину научног стварања тога времена (а ради се о почетку 20. вијека) је да се Јовићевић држи правила и начина истраживања која су заступљена у сферама етнолошке и антрополошке науке тога доба. Погледајмо монографска дјела

* Музеј Пераст

настала проучавањем 5 географских цјелина и то: Црногорско приморје и Крајина, Ријечка нахија, Плавско-гусињакса област, Малесија, Зета и Љешкопоље. Уочава се да Јовићевић ради типски и шематски. Истражује и прикупља директним контактом, дајући одговоре на постављене и утврђене елементе истраживања антропогеографског, историјског и етнолошког карактера. Дакле, у антропогеографском смислу јасно и прецизно су лоциране границе области, положај и подјела, физичке особине области и клима. Да би се лакше сагледао дио етнолошког карактера Јовићевић се осврће на прошлост што чини на неки начин увод у даља етнографска разматрања. Ту су на првом мјесту особине насеља и кућа, да би на веома опширан начин пришао истраживању становништва од поријекла, занимања, процеса миграција, друштвених организација, односа унутар њих, њихових обичаја, вјеровања и психичких особина.

Осим тога, неопходно је поменути да значај његовог дјела, у домену етнологије и антропогеографије, чини још већим његово антрополошко истраживање (о чему је писао др Б. Ивановић¹), чиме се за његово дјело може заиста рећи да је освијетлило научни пут у Црној Гори почетком 20. вијека.

Слиједећи научне приступе тада већ признатих научника ове области, упућеност од раних дана на проучавање живота становника његове Црне Горе, Андрија Јовићевић је досегнуо и до проучавања човјека са његове унутрашње стране, до његове психе, чиме је додирнуо и поставио темељ за развој и етнопсихологије. Управо је тај сегмент у његовом стваралаштву код мене изазвао интересовање да бар у основним цртама изнесем оно што је Јовићевић урадио и утемељио за нека нова истраживања из ове области етнологије.

А о Црногорцима и њиховом карактеру се од давнина пише. Са уживањем се читају путописи странаца које Црногорци фасцинирају својим карактерним особинама. Њима су се бавили књижевници од најраније народне књижевности, поете, романописци, са чијим ликовима данас имамо прилике да се суочавамо и на позоришним даскама и на великим екранима, и у чију бит данас и те како покушавају да зађу многи аналитичари. Тај, у много чему специфичан човјек формирао се у специфичном поднебљу Црне Горе са специфичном друштвеном организацијом, са неписаним нормама, чврстим етичким и моралним начелима обичајног права и вјечном везаношћу за традицију. А уз све то требало је да тај човјек истраје, да одбрани и сачува своју Црну Гору у вјековним ударима освајача.

¹ Др Б. Ивановић, *Дојринос Андрије Јовићевића познавању физичких карактеристика становништва Ријечке нахије*, Зборник радова поводом педесетогодишњице смрти Андрије П. Јовићевића, Цетиње 1983 (стр. 53-64).

Јовићевић познаје свој народ. Уосталом и он му припада. Човјеку који је свој живот посветио дјечи, а касније се бавио становништвом уопште, није било тешко да се осврне и загледа у душу човјека и пером дотакне основне црте како својих Ријечана тако и становника других области Црне Горе.

Не бих се освртала на степен стручности Андрије Јовићевића и на неке већ изречене критичке ставове везане за ову област његовог дјеловања. Жељела бих истаћи оно што је Андрија Јовићевић уочавао и биљежио у тој сфери. И још нешто што је бар за мене веома значајно, а то је освртање на жену током свог истраживања. О становништву говори уопштено, али жену посебно наглашава. Није ли то изузетно вриједно и драгоцјено штиво посебно у поређењу са данашњим положајем и статусом жене.

У дјелима: „Црногорско Приморје и Крајина”, „Ријечка нахија”, „Малесија”, Андрија Јовићевић посебно поглавље посвећује психичким особинама становника ових регија, мада се и у свим осталим дјелима уочава и прати карактерна црта становништва кроз све елементе живота испитиваног и проучаваног становништва. У одјељку „етничке особине” појединих група у расправи „Црногорско приморје и Крајина”, Јовићевић говори о карактерним особинама становника села од Сутормана до Бојане (Зупци – испод Сутормана, Туђемили – од Сутормана према Румији, Мрковици – при Румији и Анамали – од Међурјечја до Бојане).

Јовићевић наводи особине становништва појединих села без шеме и типског исказа. Запажања су доста везана за прошлост тако да често пореди чињенично стање у моменту истраживања са особинама које су биле наглашене у прошлости.

Зуйћани су честољубиви, никога први не нападају. Осветинци су (мисли се на крвну освету), не свете се онима који су скромни и који моле за опроштај. Присутна је послушност млађих према старијима. Одани су вјери, разговорљиви су, радни и штедљиви. Међусобно се добро слажу, уљудни су и чисти. Воде рачуна о достојанству.

Што се жене тиче, према њој су строги. Она мора бити послушна и покорна. Срамота је била говорити са женом пред осталима. Љубав према жени се није смјела показивати. Муж није жену ословљавао именом. Са образложењем да се жени не смије дати пуна слобода, јер је она злоупотребљава, жени се наметао цјелокупни терет и у кући и ван ње. Жупчани се нијесу женили дјевојкама које имају мираз да не би нарушили свој углед, јер би се то схватило као да их жена издржава а да они нијесу способни за то.

Туђемили много полажу на дату ријеч. Велики су вјерници. Јовићевић их карактерише као фанатике, јер све приписују божијој вољи. Бистри су и одважни и високог морала, поштују и одржавају обичаје – под обичајем се подразумева и двоженство, али само у случају кад нема дјеце.

Жене се не рукују са странцима али са њима вербално комуницирају.

Мрковићи су мирни, дружељубиви, толерантни. Не воле лажи и оговарања (човјека са таквим особинама називају „слаб човјек“). Обазриви су међусобно. Стрпљиви и хладнокрвни и ријетко улазе у свађе, осим кад им се ријечју увриједи отац, мајка или жена.

Јако су блиски унутар братства, не жене се међусобно, осим кад је у питању иметак кад се за жену узима братовљева удовица или сестра своје жене. Недостаје им осјећање љубави даље од свог најближег, што је по мишљењу Јовићевића узроковано сталном опкољеношћу туђина. Штедљиви су и скромни у јелу и ношњи. Али ипак гостопримљиви. Побожни су и богобојажљиви, не желе учинити гријех. Добročинитељи су, а пред смрт вјерујући у душу, праве задужбине (као примјер се узимају поплочане улице). Мрковићи су затворени у свом племену, остајући етничко чиста цјелина. Сујевјерје је јако развијено.

Однос према жени је нешто другачији од претходних. Невјерност жене (када се каже „опогани кућу“) кажњава се одсијецањем носа или тјерањем. Муж жену не ословљава именом. Жене не копају, све остале послове обављају. Међутим, код Мрковића мушкарци праве опанке и себи и женама, са женама сију и мијесе хлеб.

За *Анамале*, Јовићевић наводи освету као битно обиљежје и неповјерљивост према другима.

Крајињане описује као вриједне и скромне, гостопримљиве и штедљиве. Међусобно се поштују. Јовићевић уочава велику сличност Крајињана са Мрковићима. И Крајињани на самрти чине задужбине као и Мрковићи и доста су сујевјерни.

Посебно се осврће и анализира жене које су предусретљиве, разговорљиве, оне слободно воде разговор са осталима у присуству мужа. Цијене истину, веселе су, вриједне, паметне и издржљиве, гостопримљиве и моралне.

Ријечане Јовићевић описује као поносите. Понос развијају и одржавају преносећи приче о јунаштву са кољена на кољено, стварајући код млађих особину угледања на старије са великим поштовањем. Посебно се води рачуна о честитости синова, јер је велика срамота за оца имати лошег сина – изрода. У том случају се каже да се он изродио, а у обрнутом да се опородио.

Диче се поносним претком, али се отворено стиде и срамних предака, о чему се такође прича и преноси са старијег на млађе. Чак и чудна презимена потичу управо из чина срамоте, која су им давала већа братства. Сматра се да се не може вјеровати ни поштенима који за собом имају нечисту прошлост. Јовићевић их назива моралним робовима. Да не бише нарушавали понос, Ријечани се нијесу чак хтјели бавити ковачким и дрндарским занатом, везујући те занате за цигане.

Ријетко се свађају, али су ипак велики осветници. Увреде ружним и погрдним ријечима узвраћају ударцима. Јовићевић за нарав Ријечана каже да је „врућа”, он не дозвољава да човјек чак ружно и мисли о њему.

Крађа се кажњава на најсрамотнији начин – шибикањем. Он наводи примјере убистава само да не буду изложени тој казненој мјери.

Уз понос Јовићевић истиче и витештво, које опет остаје у сјећањима и о којем се прича, преносећи се са генерације на генерацију. Осим приче о јуначким подвизима, пјева се уз гусле – што им је најомиљенија забава – а посебно наглашава витештво Катуњана: Чевљана, Цуца и Бјелица.

Код Ријечана је развијено међусобно поштовање, посебно млађих према старијима, према јунацима, млађег брата према старијем и посебно према свештеницима. Велико поштовање се исказује кућном домаћину, за столом он први сиједа, а на његово мјесто нико не смије сјести.

Изузетно су гостопримиви. Пријатељски се односе према госту, странац је увијек добродошао у кућу, па чак и просјаке примају.

Када је у питању однос према раду, Јовићевић Ријечане описује контрадикторно, они су вриједни, али ипак налази доста мана и неувиђајности у том погледу.

Веома су друштвени, комуникативни, воле да се састају на пазарима, сједницима и зимским скуповима, тада се разговара о јунацима и биткама. Они су причљиви што је пропраћено са осмјехом и мимиком, живахни и „отресити”. Вјерују у друге. Али траже да и они њима вјерују. Искрени су и простодушни.

Не воле лажљивце, воле да се шале, али воде рачуна да кроз шалу не увриједе никога. Црмничани не трпе шалу, доста су кишељави и љути. Пријекоре не подносе, укор им је тежи од срамоте.

Изузетно воле господара, завичај, кућу и кућни праг.

Што се тиче вјере у Бога, Ријечани су богобојажљиви, мало одлазе у цркву, али свака кућа има икону крсног имена. Доста су сујевјерни.

Осветољубиви су, крвна освета им је „прађедовски аманет”, у Цеклину је посебно ригорозна.

Како је част на првом мјесту, а односи се и на жену, она мора бити честита, не смије образ укаљати ни жена ни кћер. У противном жени се кида нос или се тјера из куће.

О Ријечкој жени Јовићевић доста говори. Грешна дјевојка у случају трудноће бјежи из куће и тражи заштиту код другог, или се дешава да се убије. Чак се и младић одлучује на самоубиство када се нађе у ситуацији гдје за трудноћу дјевојке нема решења. Некада се младићу пријетило смрћу ако не ожени дјевојку са којом је згријешо. У случају да је не жели морао је бјежати и крити се далеко од дома. У случају када вјереница остави вјереника, због велике срамоте кидао јој се нос или чак убијао брат или отац.

Шибикале су се и жене. Шибикану жену муж је могао отјерати, али жена није могла оставити шибиканог мужа.

Уколико жена махне руком на човјека или га удари, он може да је убије или да јој одсијече руку ножем. Уколико жена ријечима увриједи човјека, он се од срамоте и не окреће, тражи од њеног мужа задовољење и ако га том приликом удари, да би спрао срамоту са себе, после јој муж или кида руку ножем или је убија.

И Ријечке жене имају витешко срце. То се прије свега односи на мајку која неће заплакати за часно погинулим сином. Тада се каже да мајка има „тврдо срце”². Мајка, сестра или жена с времена на вријеме одлази у обилазак војнику који је далеко од куће. Жене су јунакиње, умне и бистре. Јовићевић каже: „Наше су жене такве од вијекова далеких. Зато је и природно да су рађале и данас рађају синове јунаке”³.

Жене су увијек и свуда последње. На путу испред себе пропуштају свако мушко дијете. Жене се поштују по старини, без обзира на то ком сталежу припадају. Људе љубе у руку, а ближњу својту у образ. Младе жене љубе старије и у руку и у образ. Жене се никада ни са ким не рукују. Ако измакне руку онај коме је жена жели пољубити она то уради упразно. Пред странцем не говори ни жена ни млађи. Она не смије никоме окренути леђа, мора увијек гледати у лице онога ко долази или пред ким се налази.

Велика је срамота жену затећи расплетене косе, без повеза на глави, чак је срамота да је мушкарац затекне да се чешља, ако јој је кућа непометена, ако су кревети ненаправљени.

² Ријечка нахија у Црној Гори, Српски етнографски зборник, Књига петнаеста, Београд 1911, Издање ЦИД-а, Подгорица 1999, стр. 304.

³ Исто, стр. 304.

Није баш пожељно да жене често иду на пазаре и сједнике и да причају пред мушкарцима.

Жене последње сиједају за сто.

Кад умре домаћица, замјењује је најстарија жена у кући.

Границе *Малесије* Андрија Јовићевић одређује на висовима Проклетиа, долином Цијевне и Сухог потока и дијелом Зетског поља. Истражује села, односно „фисове”: Клименте, Груде, Хоте, Кастрате и Шкреле.

О антрополошким и психичким особинама *Малисора* пише уопштено, с тим што мањи број одређених специфичности износи и појединачно.

Малисори су штедљиви и у јелу и у одјећи, воле да чувају иметак, посебно у злату. Они су гостопримиви, предусретљиви, али и опрезни у контакту са странцима. Воле искреност и поштење. Заштитнички се постављају према госту док борави код њих у кући, или у селу. Јовићевић уочава велики осјећај сродства међу становништвом, које условљава и женидбу из других племана. Осим тога, то утиче на велику повезаност међу племенима и оданост међу становништвом.

Народ се не дијели по вјери. Присутно је узајамно поштовање између мухамеданаца и католика.

Весели су, воле шалу, чак и избјегавају оне који су склони љутњи (што је за Малисоре велика несрећа) а што опет говори у прилог великој повезаности и дружељубивости. Радо се сакупљају на сједницима.

Лопови и шпијуни се презиру, мада се ријетко и срећу. Поносити Малисори као да се утркују ко ће бити поштенији, што их наводи да се не одају пороцима. Дату ријеч одржавају као нешто свето.

Велики су вјерници и редовно одлазе у храмове на молитве. Са изузетном пажњом се односе према свештеницима и одржавању храмова.

Сујевјерни су. Осим што вјерују у разна натприродна бића вјерују да су нека од њих покретачи и разних временских непогода. Од њих се и боје, те чине разне чини да би се од њих и одбранили. Судбина је за њих нешто што им је дато при рођењу.

Не лажу, пажљиви су и воле слушати са великом пажњом приче о прошлости свога народа, о обичајима и уопште о свему што се тиче праведног начина живота како би то и спроводили у животу.

Јовићевић уочава и велику поведљивост становништва, посебно за неким ко је од великог угледа и повјерења, и по цијену да посрљају за њим. Такође као ману наводи уске и скучене погледе на свијет. То све резултира недостатком школа и писмености, на шта гледају са великим неповјерењем.

Своје обичаје неприкосновено спроводе без икаквих промјена у њима.

Дјеца су такође добронамјерна, уљудна и предусретљива.

Јовићевић запажа велику сличност психичких особина код становника скоро свих малисорских племена, што је по његовом мишљењу проузроковано веома сличним начином живота и у сличним природним срединама.

Чврсти, поносити и пуни самопоуздања вјеровали су у душу племена, а да им није био потребан вођа као појединац. И те како држе до свог поноса, али ни туђе не желе скрнавити.

Јуначкога духа, увијек су од свега највише полагали на добро оружје (пушка им је увјек била на првом мјесту), које је било одраз њихове личности. Губитак пушке се поистовјећивао са отмицом жене или убиством пријатеља, а отмица пушке се свети исто као и мртва глава. На освету се иначе много полаже. Не желе да то уради нико осим њих самих. На сваку увреду и нанијету срамоту су спремни да се освете, а често се то завршава и убиством. На освету су спремни и када им се украде коњ или во, што такође представља велику срамоту, али и исто тако ако неко ту че туђе дијете. Уопште гледано, јунаштво и част су битне одлике Малисора, а освета и јунаштво су у узајамној повезаности.

Изузетно су везани за своју земљу и кућу. Веома су издржљиви, истрајни и непокорни.

Што се жене тиче, она је на првом мјесту изузетно морална. Ријетки су случајеви гријеха, када дјевојка због трудноће бјежи далеко од куће и никада се више на враћа. Уколико се дозна ко је младић са ким је гријешила, он би се убијао.

Ако дјевојка остави вјереника, моли се њен отац да је примора да му се врати, а ако ни то не успије тражи се обећање да се та дјевојка никада не смије удати. Ако се ипак уда, без обзира на то што је тај први вјереник евентуално већ ожењен другом женом, он има право да убије неког од њених најближих. Крв се пролива и у случају да неко пољуби туђу жену.

Жене су иначе врло храбре и истрајне. Није било чудно да се заједно са мужем нађу и на бојном пољу.

У кући равноправно учествују у разговору са мушкарцима.

И на крају, послије свих наведних особина, „етничких особина”, како каже Јовићевић, (што је у суштини адекватан израз), које је он запажао, познавао и откривао, живећи са људима у областима које је проучавао, хтјели ми то или не, морамо признати да су се те особине стварале на основама духовне заоставштине, условима које су наносиле прилике и неприлике, али и утицајем крутости и затворености становништва и једино могућим нормама неписаних закона, а све у очувању етничког идентитета и традицијских обиљежја, који су и те како признати и поштовани.

Човјек се ствара и обликује и на том путу заиста могу од пресудног утицаја бити укоријењени и јаки „закони” живота које као легенду преносимо са генерације на генерацију, а која служи као васпитни и једино исправни метод и путоказ за будући живот.

Цијели вијек је протекао од када је Јовићевић забиљежио и створио ово богатство за проучавање етноса. Базирао се на тадашње стање, а освртао на далеку прошлост. Данас је на нама да ово што нам је остављено искористимо и употребимо не само у циљу напредовања етнологије као науке у Црној Гори, већ да створимо једну вриједну слику нашег етноса у његовом развоју и напретку, у распону дужем од једног вијека.

ЛИТЕРАТУРА

Душан Ј. Мартиновић, *Библиографија Андрије П. Јовићевића*, Портрети, Цетиње 1983 (стр. 197-221).

Зборник радова поводом њедесетогодишњице смрти Андрије П. Јовићевића, Цетиње 1989.

Ријечка нахија у Црној Гори, Српски етнографски зборник Српске краљевске академије, књига XV, 1910.

Црногорско приморје и Крајина, Српски етнографски зборник Српске краљевске академије, књига XXIII, *Насеља и њорекло сѣановништва*, књига II, Београд 1922.

Малесија, Српски етнографски зборник Српске краљевске академије, књига XXVIII, *Насеља и њорекло сѣановништва*, књига 15, Београд 1923.

Dragana LALOŠEVIĆ

IL RIASSUNTO CARATTERISTICHE DELLA POPOLAZIONE NELLE OPERE DI A. JOVIĆEVIĆ

Sommario

Analizzando il lavoro di Andria Jovičević si sottolinea la sua importanza nell'evoluzione dell'etnologia, antropologia, antropogeografia, pedagogia, storia e storia dell'arte, come anche una fedele immagine della situazione che riguarda la popolazione, il suo modo di vivere sulla territorio di Montenegro alla fine di XIX e l'inizio del XX s. Quel periodo in oltre un periodo del rinascimento in senso sociale e la nascita della prosperita educativa nei nostri territori.

Nelle opere di tipo monografico: Crnogorsko primorje i Krajina, Riječka nahija, Plavsko-gusinjska oblast, Malesija, e Zeta i Lješkopolje, evidente il modo scientifico del creamento di quell'epoca. Andrija Jovičević lavora tipologicamente e a modo schematico. In senso etnolo-

gico egli elabora le colonie, le case, le radici della popolazione toccando le sue linee psicologiche, con cui espone le basi per l'evoluzione anche della etnopsicologia.

Osservando la popolazione della riviera del Montenegro e Krajna, della Riječka nahija e della Malesija al primo posto evidenzia la sua vanagloria, l'orgoglianza e la dignità. È fortemente sviluppata la vendetta – specialmente la vendetta di sangue. La popolazione di questi territori è religiosa ma anche scaramantica. Sono diligenti, ospitabili e risparmiatori. Il rispetto reciproco e molto sviluppato, sono amichevoli e comunicativi.

Una speciale attenzione nella ricerca, A. Jovičević, dedica alla donna, alla sua posizione e alla sua moralità.

Si come dalle ricerche di A. Jovičević è passato più di un secolo il materiale prezioso che ci ha lasciato dipinge l'evoluzione il carattere etnico del popolo, in quel lungo periodo. Le sue caratteristiche si sono formate sulle basi dell'eredità spirituale, nelle condizioni che portavano le opportunità e le avversità, però anche con l'influenza della rigidità e la chiusura della popolazione con le già stabilite norme delle regole non scritte, tutto per la conservazione dell'identità etnica e dei tradizionali segni, che sono molto accetati e rispettati.